EENIGE AANTEEKENINGEN BIJ DE MINAHASISCHE PANDAGIAN-LEGENDE.

DOOR A. BOLSIUS S. J.

In «Bijdragen tot de kennis der altoersche taal in de Minahasa. Eerste stuk. Rotterdam, M. Wijt & Zn., 1866.» vindt men «den Altoerschen tekst . . . van eenige legenden, fabelen en raadsels», ook bevat het boekje eene Proeve eener Grammatica van het Toumbulu'sch. Een en ander was bijeengebracht en aan het Bestuur van het Ned. Zendingsgenootschap opgezonden door den heer N. P. Wilken, die ook de Tb-teksten deed vergezeld gaan van eene vertaling, die «reeds in dl. VII van de Mededeelingen van het Ned. Zendingsgenootschap verscheen.» Bovendien bezorgde dezelfde hr. W. een vrij uitvoerige Woordenlijst van het Toumbulu'-dialect, waartoe hij zich voornamelijk bepaalde, hoewel Toumpakewa en andere dialecten hem niet onbekend bleven.

Aangekondigd werd dan ook: een glossarium, dat «als tweede stuk zoo spoedig mogelijk zal verschijnen», wat echter niet geschiedde.

(Vgl. Voorrede blz. III—VI van de Bijdragen boven aangeduid.)

Meer dan 20 jaar geleden reeds, te Tomohon wonende, vertaalde ik deze Tb-teksten; eenige jaren later pas, in patria teruggekeerd, had ik gelegenheid de vertaling na te lezen in Meded. dl. VII en vlgg.

De aanhef en het slot der Pandagian-legende in Tb-tekst met mijne vertaling en de lezing volgens Meded. VII zullen voldoende zijn, naar ik meen, om afwijkingen in spelling van het Tb. te bespreken, wellicht aannemelijk te maken, en de nieuwe vertaling te rechtvaardigen.

Het opschrift der legende: Naasarëm bja si Pandagijan (Bijdr. blz. IX) is door mij geschreven: Un aasarëm bia si Pandagian. Aanteekening. Tal van woorden kwamen in mijn eersten woordenlijst op de letter N voor; weldra bleek echter die N een

slecht of niet uitgesproken un of an te zijn, en een daarop volgende klinker de eigenlijke beginletter of gereduplicateerde beginletter. (Bijdr. blz. 116, «zoo denkt ook W. dat naasarēm staat voor un aasarēm.») We hebben hier het woord asar met reduplicatie der eerste lettergreep en suffix ěn tot a-asar-ěn gevormd, met voorafgaand un of an, bij substantiven gebruikt, die levenlooze dingen aanduiden.

bia schrijf ik zonder ʒ. Reeds in een opstel van 1892 (Studien, jrg. 25, dl. 40, blz. 376; overdr. blz. 10) noemde ik de ʒ niet op bij het alphabet, omdat deze letter mij overbodig voorkwam in het Tb-dialect. De hr. Worotikan, van de Hoofdenschool had geen aanmerkingen op die weglating; hij zelf ook schreef: wia, bia, sia, tia, pias, siat, en dgl.

Ook de hh. Schwarz-Adriani schrijven aanhalingen uit «Bijdr.» over, met dezelfde wijziging, b.v.: un aasarēm bia si Linta, — un aasarēm bia si Langkow. (Tt-tekst. Vert. blz. 4).

Pandagian: afgeleide vorm van den stam ragi = dagi, met prefix pa, en suffix an, alzoo: pa-n-dagi-an (de n is ephelkystikon, waar een klinker met d samenkomt)

Als voorbeeld dat r soms overgaat in d, vindt men deze legende si maharani (blz. IX, r. 9/8 v.o.) en an dumani (blz. X, r. 7 v.b.); dumani = dani met infix um; dani = rani.

Vertaling AB. De opeenvolgende gebeurtenissen = de geschiedenis van P.

Aant. asar: volgen, op elkander volgen. (Woordenlijst AB.)

verhaal, nadoen, natuur. (Worotikan).

vertellen, nadoen. (J. t. Hove, an Amut---ne Tonsea).

verhaal, na-apen. (Wdl. 8 dialect. den Haag, 1869/70).

kura un asar un tamporok: hoe de gedaante van den Kalabat is. (Meded. dl. VII, blz. 278, N. P. W.)

nadoen, navolgen; aanhoudend doen. (Tt. Wdb.)

«Hoe zon, maan en sterren ontstonden» is de titel van het

verhaal in Meded. dl. VII, blz. 331; deze heeft betrekking op de gebeurtenissen, waarmede het verhaal eindigt.

Tb-tekst. Si P. in taleongen karengan; susur im bengi sia si pupuuna tumuur witi lesar, wo mei se karia, takar in siow-na engkol se tou mahaleleong, sanapa se mailek; wo sa limontamo wengi ure wen nisja kang kasii si kamumurian i mawuri susur im bengi.

Aant. šia, karia, siow in pl. v. sija enz. zie boven.

siow-na engkol in pl. v. — — — naengkol; de door mij gevolgde schrijfwijze stemt volkomen overeen met: am batu-na un taliwatu; — un dani-na um punti; — makarani-na um punti. (Bijdr. blz. V, r. 9 v. b.; blz. XXX, r. 10 v. o. en r. 7 v. o.)

Zij opgemerkt nogthans dat hr. W. zonder — schrijft, als batuna, danina.

sa limonta i. p. v. salimonta; voor aaneenhechting zie ik geen reden, evenmin als bij sa kou paar, — wo sa aku, — sa kou milek (Bijdr. blz. I, r. 13/12 v. o.; blz. II, r. 5 v. b.; blz. III, r. 7 v. o. enz.)

si kamumurian. In tegenstelling met bija, Pandagijan, sija, karija, sijow, nisija vinden we hier afgeleid van wuri, door verandering van *w* in *m*, — verdubbeling der eerste lettergreep, — prefigeering van *ka* en suffigeering van *an*: kamumuri-an zonder *j*.

Vert. AB. P. was eene verslaafde speelster; elken avond begint zij het eerst op het erf, en hare genooten komen tot negen reien spelers, behalve de toeschouwers; en als middernacht reeds voorbij is, is ook zij de laatste die terugkeert elken nacht.

wengi: nacht, d. i. tijd waarop de zon onder is. wdl. AB. id., duister. J. t. H.; id., id., en avond. Tt. Wdb.

wengi ure als vertaling van middernacht, zie Wdl. 8 dial.

kato'ora im bengi = middernacht. Tt. Wdb.

katoodēm N. Graafland, de Minahassa, 1828 — dl. 2. appendix, blz. LXXXIII.

Tb-tekst. Niitu an sia sěroēn ni inana wo ni amana, kuaēnna: «o, P. takar inania kou tiamo mameleoleong, sa kou mamahaleleong, karengan paterēn».

Aant. sěroěn schrijf ik met *ě* zoowel in de eerste, als in de laatste lettergreep; deze *ě* klinkt als de *e* in de eerste lettergreep van *bepalen*, *beloven*.

kuaěn, i. pl. v. *kuan*; deze vorm bestaat namelijk uit stam *kua*, en suffix *ěn*, juist dezelfde vorming en afleiding als *sěroěn* van *sěro* en suffix *ěn*. Aanleiding en reden om niet te schrijven *kuan* vindt men ook in de uitspraak. Wat de Inlander uitspreekt na de lettergreep *ku*, is heel verschillend van wat gehoord wordt als tweede lettergreep van *taan*, *uman*, en dgl.

paterěn, i. pl. v. *paterřen*; stam: *pater* met suffix *ěn*. ««Misschien is de schrijfwijze *aasarrěn* (in casu *paterřen*) beter dan *aasarěn*», aldus Bijdr. blz. 116.

««W. kan nog niet zeggen of het een vaste regel is dat men bij aanhechting van *ěn* of *an* steeds den sluitersluit van het woord verdubbelt». (ibid.) Ik ben van oordeel, dat men den sluitersluit nooit verdubbelt. Hiermede is de vorm *kuaěn-na*, in denzelfden volzin, niet in tegenspraak; hier toch komt achter den sluitersluit *n* het suffix *na*, dat reeds de beginletter *n* heeft, — bijgevolg is deze niet als verdubbelde sluitersluit ingevoegd. — Er kunnen echter wellicht redenen worden aangevoerd, om de *n* van het suffix *na* den sluitersluit *n* te laten vervallen.

Vert. AB. Daarom werd haar verboden door hare moeder en haar vader, die zeide: o, P. van nu af gaat gij niet meer spelen, als gij gaat spelen, krijgt ge stellig slaag».

Aant. *sěro*: verbieden. Wdl. AB. — Wdl. 8 dial.; id. en waar-schuwen. J. t. H.

Tb-tekst. *Taan mawengila un endo um pakasěro ni inana wo ni amana nisia, pěneroěn nera sia, reimo kasii witi wale, nimangemo kasii mahaleleong.*

Aant. *paka sěro*, i. pl. v. *paka sero*, is mijne spelling.

pěne roěn (niet *pěne ron*) heb ik geschreven om wille der afleiding, — om de uitspraak beter weer te geven, — en we blijven gelijkvormig met *sěroěn* van hr. W. (zie boven bl. 4, r. 4 v. b.) De afleiding is deze: *sero* is de stam, — de *s* wordt vervangen door *n*, die den sterken stam vormt; deze krijgt het prefix *pě* en het suffix *ěn*, = *pě-nero-ěn*.

De uitspraak van wat op pene volgt, is geheel verschillend van die der eerste lettergreep in: rondor, rongit, rongoi.

Vert. AB. Maar toen de avond kwam van den dag, 'dat haar het verbod gegeven was door haar moeder en vader, werd zij gezocht door hen, zij was weer niet in huis, zij was wederom gaan spelen.

Aant. sero, zoeken, opsporen. Wdl. AB. — Wdl. 8 Dial.

id. gaan bekijken, inspecteeren; ook rondslechteren. Tt. Wdb.

Tb-tekst. Niitu an serang kuaën ni amana se peleng se tou witum balenera: «tia si tumontotonton un aran wia si P., sa sia mawurimo mei i nimamahaleleong; sei si tumonton un aran nisia, en siang karengan makailek um papater.»

Vert. AB. Toen sprak haar vader tot hen, al hun huisgenooten: «Niemand late de ladder neer voor P., als zij terugkeert na gespeeld te hebben; wie de ladder voor haar neerlaat, zal kennis maken met den stok» (papater = werktuig om te slaan.)

In Meded. dl. VII, blz. 331 wordt het volgende verhaald:

Te Kinupit woonde Lingkambene met hare dochter P.

Tijdens de vermaken van mahatatambulenen geschiedde het op eenen zekeren avond, dat P. te huis bleef, en geen deel aan het vermaak nam. Hare moeder beknorde haar deswegen, zeggende: «is het voor u genoeg, de schouders en ruggen van uwe vriendinnen te zien, die zich met zang en dans vermaken?» Nu stond P. op, ging naar hare kennissen en nam deel aan het vermaak.

De Tb-tekst gaat nu verhalen, dat P., na afloop van het spel, de ladder opgetrokken vindt; — vraagt om deze neer te laten; — door den eenen naar den anderen verwezen wordt; — eindelijk Riamasan te hulp roept, die haar niet in huis, maar naar Kasendukan voert.

Fenigszins verkort, vermeldt het verhaal, op blz. 331 der Meded., van P. die aangespoord was tot het spel, dat zij de ladder opgetrokken vond enz., overeenkomstig, — in hoofdzaak althans —, met den Tb-tekst, door mij met vertaling hier weer gegeven.

Uit dit gedeelte van den Tb-tekst moeten een paar plaatsen worden aangehaald en besproken.

Op haar verzoek om de ladder neer te laten, krijgt P. o.a. ook ten antwoord: Ga op den grond —, ga op het brandhout liggen slapen. En dan zegt zij: «aku soo; e se kukuaseng; — e se peret.» (vertaald) ik wil niet; er zijn vlooien; er zijn muizen.

Schrijfwijze en vertaling zijn van mij, en wijken merkelijk af van de spelling en vertaling op blzz. X en 90.

U staat alleen voor substantiva, die levenlooze wezens, *si* bij die, welke levende wezens aanduiden; op het laatste worden enkele uitzonderingen gemaakt. Om meervoud aan te geven, gebruikt men *a*, resp. *se*. Opgemerkt wordt hierbij, dat *a* en *u* wegvallen, wanneer voorafgaat *wana*, *witi*, of *witu*. Dan volgt deze bemerking: in de legenden ontbreekt ook *u* of *a* na een voorafgaand *ese* (wegens). Leg. p. X, 4 en 5. (Bijdr. blz. 89—91 en de nooten).

Op de eerste plaats mag hier tegen worden ingebracht, dat *kukuaseng* (vlooi) en *peret* (muis) levende wezens zijn, en dat bijgevolg *u* en *a* voor die substantiva niet kunnen geplaatst worden; van «ontbreken» kan dus geen sprake zijn.

Vervolgens: *ese* (als een woord geschreven) bestaat niet, zoo zeide Worotikan althans. Vele jaren later vond ik het toch in het Tt. Wdb., in de beteekenis namelijk van: drukken, persen.

(*pesut*: kneden, persen. Wdl. AB. en Wdl. 8 dial.)

Geschreven in twee woorden *e se*, dan hebben we: *se* (mv. van *si*), dat voor namen van levende wezens behoort geplaatst te worden, en het partikel *e*, dat «eenigermate beantwoordt aan ons....zie.» (l.c. bl. 89). Vergelijk: *wen*, misschien soms te vergelijken met ons *zie*, en: de vertaling hangt van den zin af. (l.c. blz. 96).

Hiermede is mijne schrijfwijze en vertaling voldoende toegelicht en verklaard.

Een paar regels verder dan het boven besprokene geeft de Tb-tekst te lezen: *sia milek um batu penar*. In het Nederlandsche verhaal (Meded. VII, blz. 331/2) komt geen uitdrukking voor, die als vertaling van dezen volzin zou kunnen dienen.

penar: billen. Wdl. AB., Wdl. 8 dial., an Amut... J. t. H., Wdb. Dit woord kan niet dienen om eigenschappen van een

steen aan te geven; daarom meende ik het te moeten vervangen door patar, dat glad beteekent.

De vertaling: zij vond een gladden steen, sluit goed bij het verhaal, dat onmiddellijk volgt: zij ging liggen enz.

We zijn nu gekomen aan het laatste gedeelte der geschiedenis van P., waarvan de Tb-tekst wederom in extenso wordt gegeven. Tb-Tekst. Woan sia ikaaioma wanang Kasendukan. — Rei kampe ure sia im bana, an sia lalëleñ; — mawurimei sia i linëlemo, an sian ipikikolo, am betuan, takarna i nimate; — an sian toktokëñ, an iparas witi langit.

Aant. i ka-aio-ma, i. pl. v. ajo. Zie boven.

la lëleñ; la, verkorte vorm van lako, aldus Worotikan; suffix ëñ geeft niet altijd een passieve beteekenis (Worotikan); vergelijk: taleongëñ, in den aanvang van het verhaal.

toktok-ëñ i. pl. v. toktokkëñ. Zie blz. 614 bij paterëñ.

Vert. AB. En zij kwam in Kasendukan aan. — Nog niet lang was zij daar of zij ging baden; — zij keert terug na gebaad te hebben, en wordt verzocht te gaan liggen, en in het hart gestoken, zoodat zij stierf; en zij werd klein gehakt, en over het uitspansel uiteen geveegd.

Tb-tekst. Ung gio nimamuali endo, um piong nimamuali lolohoëñ, um pusu pinahatëlu nimamuali laker, un ate nimamuali katëluan, un ate rara nimamuali riaw, um popolas nimamuali manenember, am peleng an awak nimamuali tototiëñ; — taan ilëk-ëñ longka uman woan sapuëñ sumaup, woan toktokëñ rininte-rintek, woan iparas sumaup kimërou. An tëra witun totoktokan nimeisapumei wian tana nimamuali apiapi.

Aant. gio, piong, i. pl. v. gijo, pijong. Als vroeger.

ilek-ëñ, toktok-ëñ, totoktok-an, zonder verdubbeling der k, als vroeger.

sapu-ëñ i. pl. v. sapun, als vroeger.

Vert. AB. Het aangezicht werd de zon, het achterhoofd werd de maan, het hart in drieën gedeeld werd Laker, de lever werd Kateluan, de long werd Riaw, de milt werd Manenember, alle (andere) lichaamsdeelen (letterlijk: alle lichamen) werden sterren; het werd echter

te grof bevonden, op nieuw (bijeën) geveegd en zeer fijn gehakt, en op nieuw ver weggeveegd. De overblijfsels op het hakblok werden naar de aarde geveegd, en werden vuurvliegen.

Aant. De hr. J. t. H. geeft in «de Alifoersche Dierenriem» de volgende verklaring van de namen der sterren en sterrebeelden: Laker = de Arend; — Kateluan = de Schorpioen; — Riaw = de Pleiaden; — (Meded. dl. XXXI, blz. 317.)

Verklaring van Manenember, als naam van ster of sterrebeeld, is niet gevonden; — de beteekenis: lang duren, ver uitstrekken, geeft ook geen opheldering.

Het hollandsche verhaal (Meded. dl. VII, blz. 332) beschrijft het slot der geschiedenis aldus: Te Kasendukan komende werden hare (d. i. P's) handen en ook hare voeten zamengebonden, een stok van den Lahendong boom door de zamengebundene handen en voeten gestoken, en zoo werd zij naar de rivier gedragen, en aldaar gewasschen. Voorts werd zij gedood, gebrand, geschrapt, weder gewasschen, opengesneden en de ingewanden uit haar lichaam genomen, alles juist als bij het slachten van een varken. Doch deze pijnlijke behandeling geschiedde alleen tot hare verheerlijking. (? ? AB.) Want uit haar voorhoofd met gezicht ontstond de zon, en uit haar achterhoofd de maan; de vlekken in de maan waren vroegere wonden op het hoofd; haar rechter oog werd de ster des jaars, en haar linker oog de ster pamumusis; haar hart veranderde in de morgenster, haar lever in het driegesternte en hare long in het zeven-gesternte; en uit haar lichaam, dat zeer fijn gehakt werd, ontstonden de overige sterren. De glim- of Johanneswormpjes hadden hun bestaan te danken aan het afschrapsel van het hakblok.

Aant. Ipahamumuris = Venus, als avondster, — aldus de «Alif. Dierenriem» die tevens verwijst naar dit verhaal, waar we pamumusis hebben gevonden.

Hoewel ik zorgvuldig de Mededeelingen van het Ned. Zendings Genootschap, de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, het Tijdschrift van het Bataviasch Genootschap e. m. a. heb nagezocht, nergens gelukte het mij een Minahas-

tekst te vinden, waarvan het verhaal in Mededeelingen van het Ned. Zendingsgenootschap dl. VII de vertaling zou zijn.

De Tontemboansche Teksten met Aanteekeningen en Vertaling, uitgegeven door J. Alb. T. Schwarz, Leiden, v/h E. J. Brill, stelden mij in kennis met de Tontemboansche lezing. Deze maakt geen melding van een verbod om te gaan spelen, noch van aansporing daartoe, en evenmin van verheerlijking.

Aan eene vergelijking van Tontemboan- en Toumbulu-lezing voegen de HH. Schwarz—Adriani deze opmerking toe: Weder eenigzins anders luidt de overlevering van dit verhaal, die is medegedeeld in Mededeelingen Ned. Zendings Genootschap dl. VII, bl. 331. Deze verwijzing naar de vertaling, die we boven aanhaalden, geeft het volle recht te besluiten, dat een derde, oorspronkelijke lezing, onbekend bleef; in het tegenovergestelde geval immers zouden zij daarheen verwezen hebben.

(Zie Tont. tekst. II. Aanteekeningen. blz. 101—Nr. 101.)

Oudenbosch, April 1914.